

Reino Pöyhä

Kuolema ennen ja nyt

Ihmistä on iät ja ajat askarruttanut kysymys kuolemasta ja kuoleman jälkeisestä. Neandertalin ihmisen (ennen 40 000 eaa) tiedetään vaikuttaneen pienissä yhteisöissä, joissa kuolema oli alituisesti läsnä. Näiltä ajoilta ovat peräisin myös ensimmäiset kuolemisen riitit ja rituaalit. Ne ovat muuttuneet aikojen saatossa ja eri puolilla maailmaa, mutta yhteistä niille on ihmisen henkisyysden tunnistaminen. Entisaikoina niillä pyrittiin suojelemaan elämää vainajien hengiltä. Esimerkiksi muinaissaksit katkaisivat vainajilta jalat estääkseen heidän paluunsa (1).

Myyttinen suhde kuolemaan näkyi myös Suomessa. Vanhimmat maassamme säilyneet kuolemaa koskevat kalliomaalaukset ja -piirrokset ovat peräisin ajalta 6 000 eaa. Vainajat näkyivät suomalaisille haltijoina, maahisina ja menninkäisinä, joiden kanssa oli syytä tulla toimeen (2). Epäonnen ja onnettomuuksien takana olevia vihastuneita vainajia lepyteltiin uhrein. Urpo Harvan mukaan ennen kristinuskoa Suomea ”johtivat kuolleet”: kuolleiden ihmisten ja kuoleman pelon kanssa pärjääminen saneli lähes kaikkea elämässä (3). Vanhin pakanallisista vainajajahmoista kertova teos on Mikael Agricolan *Davidin psalmtarin alkupuhe* vuodelta 1551. Pakanallisista henkiolennoista kerrottiin ja kirjoitettiin vielä 1900-luvulle saakka.

Kuolemaan suhtautumiseen ovat vaikuttaneet kautta aikojen uskomusten ja uskontojen lisäksi yhteiskunnan murrokset kuten epidemiat, nälänhädät, teollistuminen ja sodat, yhteisöllisyyden väheneminen, yksilökeskeinen elämäntyyli sekä teknologian ja lääketieteen kehitys. Keskimääräinen eliniän ennuste oli Euroopan kehittyneimmissä maissa vielä vuonna 1840 vain 40 vuotta eli noin puolet nykyisestä. Sotien aiheuttamat kuolemat ovat vähentyneet reiluun 10 %:iin toisen maailman sodan jälkeisestä huipusta (4). COVID-pandemia aiheutti piikin globaalissa kuolleisuudessa mut-

ta ei silti yltänyt historian suurimpien surmaavien pandemioiden joukkoon (5). **TAULUKKOON** on koottu tiiviste kuolemaan suhtautumisesta eri aikakausina.

Lääketieteen ja teknologian kehittymisen myötä 1900-luvulla kuolemasta tuli ei-hyväksytty ja kielletty. Lääketiede on moderni sankari, joka taistelee tappavia sairauksia ja jokaista kuolemantapausta vastaan. Keskeiseksi on tullut tekeminen kuoleman edessä: niin kauan kuin voi tehdä jotain, on toivoa, että tämä teko on rationaalinen ja toimiva. Nykyihmisellä ei ole kykyä kohdata kuolevia senkään vuoksi, että häneltä puuttuvat usein kielelliset valmiudet puhua kuolemasta. Medikalisaatiolle tyypillistä on sekin, että tätä nykyä ihminen ei kuole vanhuuttaan vaan sairauteen. Yleisimmät kuolinsyyt länsimaiden aikuisväestössä ovat sydän- ja verenkiertoelinten sairaudet, syöpä ja muistisairaudet.

Kuoleman käsite monipuolistui, kun aivo-kuolema (1971) ja sosiaalinen kuolema hieman myöhemmin hyväksyttiin. Edellinen tarkoittaa kaiken aivotoiminnan loppumista, vaikka sydän vielä sykkiikin. Jälkimmäisellä puolestaan ymmärretään ihmisen tai ihmisryhmän jättämistä tavanomaisen sosiaalisen vuorovaikutuksen ulkopuolelle. Sosiaaliseen kuolemaan johtavat sosiaalisen identiteetin ja osallisuuden menetykset (6).

Eutanasia ja lääkäriavusteinen kuolema ovat sallittuja kuolemisen muotoja 7 %:ssa maailman valtioista. Niilläkin on pitkä historia. Jo antiikissa kuolemaa kyettiin jouduttamaan kuraren tavoin vaikuttavalla myrkkyykatkokasvilla. Tämän Hippokrates kielsi lääkäriltä. Lakialoite lääkäriavusteisesta kuolemasta esitettiin 1906 Ohiossa, kun yhdysvaltalainen lääkäri ilmoitti surmanneensa syöpää sairastavan potilaansa yliannoksella morfiinia. Saksassa 1939 vammaisen poikavauvan surmaaminen vanhempiensa pyynnöstä vauhditti osaltaan natsihallinnon laatimaa ohjelmaa,

TAULUKKO. Kuolemakäsityksen muutoksia ajassa.

Ajanjakso	Kuoleman käsityksiä ja merkityksiä yhteiskunnassa
Esihistoriallinen aika	Kuolema oli luonnollinen osa elämän arkea. Ihmisillä oli käsitys ruumiista, hengestä ja tilasta kuoleman jälkeen. Kuoleman rituaalit syntyivät. Vainajia pelättiin ja kunnioitettiin.
Antiikki	Kuoleman mytologia ja riitit monipuolistuvat, esim. Egyptissä syntyi kaksoissielun käsitys (Ka = ruumiin läheisyyteen ja Ba = henkimaailmaan siirtyvä sielu).
Keskiaika	Varhaiskeskiajalla kuolema oli hyväksytty; toisaalta kadehdittava mutta toisaalta myös pelottava yhteisöllinen kokemus ja päivittäinen tapahtuma, jota katolinen kirkko tarkasti ohjeisti ja kontrolloi. Oli tärkeää, ettei ihminen kuollut yksin ilman läheisten seuraa ja ilman ripittäytymistä. Myöhäiskeskiajalla katolisessa kirkossa syntyi ars moriendi, kuolemantaitokirjallisuus ja kuolemasta tuli yksilöllinen (<i>la mort de soi</i>).
Valistus	Uskonpuhdistus korosti yksilöllistä vastuuta elämästä ja kuolemasta. Kuolemaa ei koettu väistämättömänä vaan pelottavana ja torjuttavana. Kuolemasta tuli myös "toisen kuolema" (<i>la mort de toi</i>), läheisen menetys, jota surtiin.
Romantiikka	Painopiste siirtyi kuolevasta itsestään toisiin ihmisiin ja niihin suhteisiin, jotka kuolema katkaisi. Suremista romantisoitiin. Tämän kehityksen katkaisi ensimmäinen maailmansota, joka toi julman, massiivisen kuoleman sotarintamalla ihmisten mieliin. Kuolema alkoi muuttua häpeälliseksi ja kielletyksi.
Nyky aika 1900-luvulta lähtien	Kuolema siirtyi laitoksiin ja medikalisoitui. Kuolemasta tuli komplikaatio, ja kuoleva menetti lääkärin mielenkiinnon. Kuolemasta puhuminen, sen tutkiminen ja kuolevien hoito on lisääntynyt 2000-luvulla.

jossa lääkärit suorittivat vammaisten ja psykiatristen potilaiden "armomurhia". Benelux-maissa eutanasiaa koskevaa lainsäädäntöä muutettiin sallivaksi 2000-luvulla, jotta yleistynyt eutanasiamenettely saataisiin valvontaan (7).

Tällä vuosituhanella on opittu ymmärtämään, että solujen ja kudosten kehityksessä ohjelmoitu solukuolema, apoptoosi voi olla myös suojaava mekanismi. Suomalaisen patologin, professori Eero Sakselan (1937–2023) mukaan "solulla on joka hetki edessään vain kolme valintaa: jakautua, erilaistua omaan spesifiseen toimintaansa tai kuolla." Solukuolema on elämää palveleva solujen ja kudosten suojamismekanismi (8).

Nykyisin kuolemasta on alettu taas puhua enemmän. Sitä tutkitaan ilmiönä, ja kuolevan hoitoa kehitetään eri puolilla maailmaa. Vaikka länsimainen kulttuuri-ilmasto on maallistunut, uskonnot ja hengellisyys kiinnostavat ihmistä edelleen. Kuoleman riitit ovat yksilöityneet. Digitaalinen viestintä on luonut uuden kanavan käsitellä kuolemaa länsimaisissa yhteiskunnissa väkivallan, sodan ja pandemioiden keskellä. Kuolema näkyy usein mediassa spehtaakkelina. Media on mahdollistanut myös rajat ylittävän kollektiivisen surun yksilöiden ja joukkojen kuollessa. Lisääntynyt tietoisuus planeettamme biologisen kapasiteetin rajallisuudesta vaikuttaa myös ihmisen suhtautumiseen omaan kuolemaansa. Uusiin ilmiöihin kuuluu elämän

merkityksellisyyden hahmottaminen kuolemasta käsin. Väestön ikääntyminen ja hallitsematon kasvu sekä teknologian epäinhimillinen lisääntyminen luovat jännitteitä terveydenhuollon kustannusten kasvun kanssa. Tämä kehitys epäilemättä luo paineita elämän rajallisuuden ja kuoleman vääjäämättömyyden hyväksymiseen. Tässä katsannossa elämän loppuvaiheen hyvä hoito elää nousukautta. ■

REINO PÖYHIÄ, palliatiivisen lääketieteen professori
Itä-Suomen yliopisto

SIDONNAISUUDET

Reino Pöyhä: Luentopalkkio/asiantuntijapalkkio (SOBI Finland, SPR Veripalvelu), Luottamustoimet (Suomen palliatiivisen lääketieteen yhdistys, varapuheenjohtaja)

TEEMAN ERIKOISTOIMITTAJAT:

Hanna-Riikka Lehto, Minna Mononen ja Riikka Nevala

KIRJALLISUUTTA

- Filippo DS. Historical perspectives on attitudes concerning death and dying, Orlando (FL): Kimball Publishing 2006.
- Pajari I, Jalonen J, Miettinen R, ym, toim. Suomalaisen kuoleman historia. Helsinki: Gaudeamus 2020.
- Harva U. Suomalaisten muinaisusko. Helsinki: WSOY 1948, SKS Kirjat 2018.
- Rutar T. Establishing an inverted U-shaped pattern of violence and war from prehistory to modernity: towards an interdisciplinary synthesis. Theory and Society 2024;53:673–99.
- Sampath S, Khedr A, Qamar S, ym. Pandemics throughout the history. Cureus 2021;13:e18136.
- Rantanen K. Valmistautuminen aivokuolemaan. Duodecim 2022;138:131–7.
- Rahko E, Lehto J. Eutanasia. Duodecim 2018;134:1002–10.
- Saksela E. Onko kuolema biologisesti väistämätön? Duodecim 2003;119:1245–53.